04

ข้อเสนอเกี่ยวกับตำแหน่งที่ตั้งของ “สังโวก”

Suggestion on the Location of Muang Sang Wok

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล*
Rungroj Bhiramyaanukula

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

บทคัดย่อ

โบราณสถานหมายเลขที่ 11 ณ เมืองศรีมโหสถจังหวัดปราจีนบุรี ได้จารึกขอบภาชนะสำริดที่กล่าวถึงการกัลปนาสิ่งของแก่รูปเคารพที่เมืองสังโวก

แต่มีปัญหาอยู่ประการหนึ่งคือ เราไม่ค่อยเชื่อมั่นว่าเมืองสังโวกที่อยู่คือเมืองศรีมโหสถ ทั้งนี้เพราะไม่มั่นใจว่าว่าภาชนะสำริดเหล่านั้นสามารถเคลื่อนย้ายได้

อนึ่งจากจารึกที่กรอบประตูที่ปราสาทบายนได้กล่าวว่า พระบาทที่เมืองสังโวก และพระไภษัชยราชที่เมืองสังโวก เพราะฉะนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าในช่วงรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่เมืองสังโวกจะต้องพระบาทและศาสนสถานประจำอโรคยศาล

ดังนั้นจึงทำให้ผู้เขียนเสนอว่า เมืองสังโวกก็คือเมืองศรีมโหสถ ทั้งนี้เพราะแหล่งโบราณคดีสระแก้วที่เมืองศรีมโหสถปรากฏว่ามีศาสนสถานประจำอโรคยศาลและรอยพระพุทธบาทในแหล่งเดียวกัน ซึ่งลักษณะเช่นนี้ไม่ปรากฏในแหล่งโบราณคดีที่มีอายุร่วมสมัยกับรัชกาลพระเจ้าชัยวรรมันที่ 7 แห่งอื่นๆ แต่ประการใด

คำสำคัญ: เมืองสังโวก, เมืองศรีมโหสถ, จารึกบนภาชนะสำริด

Abstract

This paper considers as evidence, an inscription on the rim of a bronze vessel found in the ancient remains numbered 11 at Muang Sri Mahosot, Prachin Buri. The evidence assists us with our understanding of devotion offerings to sacred images in Muang Sang Wok. Unfortunately it is not clear whether the Muang Sang Wok is the current Sri Mahosot since the bronze vessel is a movable object.

This site though contain some additional information to assist us in establishing whether the Muang Sang Wok is the current Sri Mahosot. There is an inscription on a doorframe in the Bayon Temple which mentions the footprints of the Lord Buddha and Phra Bhaisajyaguru of Sang Wok. This evidence suggests that these footprints and the establishment of the religious place of Arogyasala both came about during the reign of King Jayavarman VII.

Therefore the evidence suggests that Muang Sang Wok is the current Sri Mahosot since the religious place of Arogyasala and the footprints both the lord Buddha and Phra Bhaisajyaguru are not found in any other King Jayavarman VII-dated archaeological sites.

Keyword: Samvok, Srimahosod, an inscription on the rim of a bronze vessel

ข้อเสนอเกี่ยวกับตำแหน่งที่ตั้งของ “สังโวก”

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล

บทนำ

เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2509 หรือเมื่อเกือบ 50 ปีที่แล้ว กรมศิลปากรขุดพบวัตถุสำริดจำนวน 26 ชิ้น ณ โบราณสถานหมายเลขที่ 11 ในเมืองศรีมโหสถ (ในสมัยนั้นเรียกว่า “เมืองพระรถ”) พิจารณาจากสภาพเมื่อขุดพบเหมือนกับวัตถุเหล่าถูกนำมาวางกองกันอย่างเป็นระเบียบ[1] ถ้าไม่ใช่กรณีจัดฉากถ่ายภาพก็หมายถึงวัตถุเหล่านี้ถูกรวบรวมให้เป็นระเบียบแล้วฝังกลบคือมีการรวบรวมในสมัยหลังแล้วมาฝังกลบ

ภาพที่ 1 กลุ่มภาชนะสำริดเมื่อขุดค้นพบ
ที่มา J. Boisselier, “Travaux de la Mission arche’ologique Français en Thailande (juillet-novembre 1966), “Arts Asiatique , tome XXV, 1972, Fig 68.

[1] บรรจบ เทียมทัด และนิคม มูสิกะคามะ, **โบราณคดีเมืองปราจีนบุรี** (กรุงเทพ ฯ: กรมศิลปากร, 2514), 10, 44.

จากจำนวนภาชนะทั้งที่ 26 ชิ้นนั้นมีวัตถุสำริด 5 ชิ้นที่ปรากฏจารึกดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ขันทรงกลมสำริด กว้าง 18 เซนติเมตร สูง 7 เซนติเมตร เส้นรอบวง 59 เซนติเมตร ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี ข้อความจารึกอ่านว่า “ชนฺวน วฺระ กมฺรเตง อญ ศฺรีวิเรนฺทฺราธิปติวรฺมฺม ต กมฺรเตงฺชคต ศฺรีวิเรสฺวร นา ส์โวกต 1109 สก” แปลว่า ไทยธรรมพระกมรเตงอัญศรีวิเรนทราธิปติวรรมัน แด่กมรเตงชคตศรีวีเรศวร ณ สังโวกต 1109 ศก (พ.ศ. 1730)

2. ขันทรงรีสำริด กว้าง 3 เซนติเมตร สูง 7 เซนติเมตร เส้นรอบวง 40 เซนติเมตร ปัจจุบันจัดแสดงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี ข้อความจารึกอ่านว่า“ชนฺวน วฺระ กมฺรเตง อญ ศฺรีวิเรนฺทฺราธิปติวรฺมฺม ต กมฺรเตงฺชคต ศฺรีวิเรสฺวร นา ส์โวกฺต 1109 ศก” แปลว่า ไทยธรรมพระกมรเตงอัญศรีวิเรนทราธิปติวรรมัน แด่กมรเตงชคตศรีวีเรศวร ณ สังโวกต 1109 ศก (พ.ศ. 1730)

3. กรอบคันฉ่องสำริด กว้าง 20 เซนติเมตร สูง 13 เซนติเมตร หนา 5 เซนติเมตร ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี ข้อความจารึกอ่านว่า “1115 ศก วฺระ ชนฺวน วฺระ ปาทกมฺรเตง อญ ศฺรีชยวรฺมฺม ท ต วฺระ อาโรคฺยสาล นา อวธฺยปุระ” แปลว่า 1115 ศก พระไทยธรรมของพระบาทกมรเตงอัญศรีชยวรรมทรงมอบให้พระอโรคยศาล ณ อวัธยปุระ

4. เชิงเทียนสำริด กว้าง 12 เซนติเมตร สูง 19 เซนติเมตร โดยรอบขอบจานกลม 36 เซนติเมตร ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี ข้อความจารึกอ่านว่า “1115 ศก วฺระ ชนฺวน วฺระ ปาทกมฺรเตง อณ ศฺรี ชยวรฺมฺมเทว ต วฺระอาโรคยสาล นา สฺโวก” แปลว่า 1115 ศก พระไทยธรรมของพระบาทกมรเตงอัญศรีชยวรรมทรงมอบให้พระอโรคยศาล ณ สังโวก

5. สังข์สำริด กว้าง 11 เซนติเมตร สูง 9 เซนติเมตร ยาว 26 เซนติเมตร ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี ข้อความจารึกอ่านว่า “ชนฺวน วฺระ วฺรโลง” แปลว่า ไทยธรรมพระวรโลง[2]

ปัญหาของชื่อตำแหน่งและนามบุคคลที่ปรากฏในจารึกเหล่านี้ยังมีปัญหาอยู่ ประกอบกับการค้นพบหลักฐานใหม่เพิ่มเติม ซึ่งจะนำไปสู่การแปลความที่เกี่ยวข้องกับเมืองศรีมโหสถ

ภาพที่ 2 รูปขันทรงกลมสำริด ที่ได้จากโบราณสถาน หมายเลขที่ 11มีข้อความจารึกอ่านว่า “ชนฺวน วฺระ กมฺรเตง อณ ศฺรีวิเรนฺทฺราธิปติวรฺมฺม ต กมฺรเตงฺชคต ศฺรีวิเรสฺวร นา สฺโวกต 1109 สก”

---

[2] กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย** เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528), 121-139.; J. Boisselier, “Travaux de la Mission arche’ologique Français en Thailande (juillet-novembre 1966)” “Arts Asiatique, tome XXV, 45-48.
ศาสตราจารย์ จอร์ช เซแดส อ่านชื่อเมืองที่กรอบคันฉ่องว่า “อวัธยปุระ แต่คำอ่านของกรมศิลปากรว่า “ศรีวัตสปุระ”

ภาพที่ 3 รูป กรอบคันฉ่องสำริด ที่ได้จากโบราณสถานหมายเลขที่ 11 มีข้อความจารึกอ่านว่า “1115 ศก วฺระ ชนฺวน วฺระ ปาทกมฺรเตง อณ ศฺรีชยวรฺมฺม ท ต วฺระอาโรคฺยสาล นา อวธฺยปฺุระ”

ภาพที่ 4 เชิงเทียนสำริด ที่ได้จากโบราณสถาน หมายเลขที่ 11 มีข้อความจารึกอ่านว่า “1115 ศก วฺระ ชนฺวน วฺระ ปาทกมฺรเตง อณ ศฺรีชยวรฺมฺมเทว ต วฺระอาโรคยสาล นา สฺโวก
ที่มา พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี

สังโวกอยู่ที่แหล่งโบราณคดีสระมรกต

ในปัจจุบันนักภาษาโบราณยังไม่สามารถที่จะหาได้ว่า คำว่า “สังโวก” หมายถึงอะไร หากแต่ เสาวรส ปู (Saverros Pou) ได้เสนอว่า คำว่า “สังโวก” อาจจะเกี่ยวข้องกับคำว่า “โสฺวก” (หมายถึง ถาด) หรือ “โวก” (หมายถึงปี วอก)[3]

อนึ่งก่อนหน้าที่จะพบจารึกบนวัตถุสำริดที่เมืองศรีมโหสถ ชื่อตำแหน่ง “สังโวก” มีปรากฏในจารึกจากสมโบร์ไพรกุก (K.664) สมัยก่อนเมืองพระนคร กล่าวถึง โขลญสังโวกแห่งจังการ[4] และจารึกบาเสท (K.206) ระบุปีมหาศักราช 964 (พ.ศ. 1585) เอ่ยถึง โขลญพลสังโวก[5] แต่จารึกทั้ง 2 ก็ไม่ได้กล่าวถึงตำแหน่งที่ตั้งของสังโวก

ปัญหาเรื่องสถานที่ตั้งของสังโวก ศาสตราจารย์ ฌอง บวชเซอลิเยร์ (Prof. Jean Boisselier) ได้เคยเสนอว่า “น่าคิดว่าบ้านโคกปีบอาจจะเคยมีนามว่าสังโวกมากกว่า แต่เราก็ไม่อาจทราบได้อย่างแน่นอนจนกว่าจะมีการค้นพบใหม่เพิ่มเติม”[6]

ตามความเห็นของผู้เขียนเห็นว่า สังโวก อยู่บริเวณตำแหน่งโบราณคดีสระมรกต หรือเมืองศรีมโหสถทั้งนี้เพราะ

---

[3] S. Pou, **Dictionnaire Vieux Khmer-Français-Anglais** (Paris: Centre de Documentation et de Recherche sur la Civilisation Khmère , 1992), 488.

[4] G.Coedés, **Inscriptions du Cambodge**, tome V (Paris: EFEO, 1953), 69-70.

[5] G.Coedés, **Inscriptions du Cambodge**, tome III (Hanoi: EFEO, 1951), 13.

[6] ฌอง บวสเซอลิเยร์, “บันทึกเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาทที่วัดสระมรกต อำเภอโคกปีป จังหวัดปราจีนบุรี” ชำแหละประวัติศาสตร์และโบราณคดีของกรมศิลปากร, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล (กรุงเทพฯ: มติชน, 2531), 69.

จากหลักฐานจารึกที่ปราสาทบายนหมายเลข 5 ได้เอ่ยถึงรูปเคารพนามว่า กรมเตงชคตพระบาทสังโวก กมรเตง ชคต ต ศักติ สังโวก และ กรมเตง ชคต ศรีไภษัชยไวฑูรยประภะราชะสังโวก[7]

ศาสตราจารย์ จอร์ช เซแดส (Prof. George Coedès) และ แบร์นารต์ ฟิลิปป์ โกรส์ลิเยร์ (Bernard Philippe Grolier) ไม่ได้ตีความ พระบาทสังโวก หมายถึงอะไร หากแต่แมกซ์เวล (Maxwell) ได้แปลความว่า “The God of the Holy Footprint of Sajvok” ซึ่งในประเด็นนี้ผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อเสนอของแมกซ์เวล ทั้งนี้เพราะรูปเคารพที่ปรากฏนามในจารึกที่ปราสาทบายนจะขึ้นต้นด้วยคำว่า “กมรเตง ชคต”(กมฺรเตงฺ ชคตฺ) และ “พระพุทธรูป กมรเตง ” (วฺระ วุทฺธรูป กมฺรเตงฺ) ถ้าเป็นประติมากรรมสนองพระองค์บุคคลสำคัญก็จะขึ้นว่า “พระรูปกมรเตง ” (วฺระรูป กมฺรเตงฺ) ดังนั้นคำว่า “พระบาท” ที่นำหน้าคำว่า “สังโวก” (วฺระ ปาท สฺโวกฺ) จึงไม่ได้มีความเหมือนกับคำว่า “พระบาทกมรเตง” ซึ่งเป็นคำนำหน้าพระราชาที่ปรากฏในจารึกวัฒนธรรมทะเลสาบเขมรสมัยเมืองพระนคร

ดังนั้นย่อมที่จะหมายความว่า ที่สังโวกมีพระบาทที่ราชสำนักครั้งนั้นยอมรับว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ถึงกับขนาดไปนับรวมกับ กมรเตง ชคต ปรเมศวร (รูปเคารพที่ปราสาทพระโค) และ กมรเตง ชคต โฉกครรคยรร (รูปเคารพที่เกาะแกร์) ที่ประดิษฐานอยู่ที่ปราสาทบายน[8]

อนึ่งที่แหล่งโบราณคดีสระมรกตซึ่งไม่ไกลจากโบราณสถานหมายเลข ที่ 11 เมืองศรีมโหสถปรากฏรอยพระบาท จากลักษณะของรอยพระบาทก็ยากที่จะการกำหนดอายุโดยใช้รูปแบบกำหนด หากแต่จารึกเนินสระบัว ระบุปี มหาศักราช 863 (พ.ศ. 1484) ที่พบในบริเวณสระมรกต ได้กล่าวถึง

---

[7] G. Coedés, “Études Cambodgiennes IX: La date du Bayon” BEFEO, XXVII 1928, 106; TS. Maxwell, The short inscriptions of the Bayon and contemporary temples” **Bayon: New perspectives** (Bangkok: River Books, 2007), 123.

[8] G. Coedés, “Études Cambodgiennes IX: La date du Bayon”, 105-106. ; TS. Maxwell, The short inscriptions of the Bayon and contemporary temples”, 123.

การกัลปนาของรอยพระบาท[9] ซึ่งก็น่าที่จะหมายถึงรอยพระบาทที่สระมรกต อีกทั้งรอยพระพุทธบาทดังกล่าวยังอยู่ในรั้วเดียวกับโบราณสถานที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งหมายความว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 จะต้องมีรอยพระพุทธบาทรอยนี้แล้ว

อีกทั้งพระบาทชิ้นอื่นในวัฒนธรรมทะเลสาบเขมรคือพระบาทที่พระพันและที่ปราสาทบายนก็ไม่ได้เก่าเกินไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 21[10] และข้อมูลที่ได้รับการเผยแพร่ในปัจจุบันนี้ก็ยังไม่พบพระบาทที่เก่าถึงสมัยเมืองพระนคร เพราะฉะนั้น “พระบาทสังโวก” จึงเป็นไหนอื่นไม่ได้นอกจากพระบาทที่แหล่งสระมรกต

นอกจากนี้จารึกที่ปราสาทบายนยังปรากฏรูปเคารพที่ทรงนามว่า “กรมเตง ชคต ศรีไภษัชยไวฑูรยประภะราชะแห่งสังโวก” สันนิษฐานว่าเป็นพระโพธิสัตว์ไภษัชยราชที่ประจำพระพุทธเจ้าไภษัชยคุรุ[11] ทั้งนี้เพราะถ้ารูปเคารพที่ออกนามดังกล่าวเป็นพระพุทธเจ้าไภษัชยคุรุ เหตุใดจึงไม่ปรากฏคำนำหน้าพระนามว่า “พระพุทธรูป” และไม่มีพระโพธิสัตว์สุริยประภาและพระโพธิสัตว์จันทรประภาเหมือนกับจารึกหมายเลขที่ 24 A ที่ปราสาทบายน ที่ออกพระนามพระพุทธเจ้าองค์นี้กับพระโพธิสัตว์ 2 พระองค์

แต่อย่างไรรูปเคารพที่มีนามว่า กรมเตง ชคต ศรีไภษัชยไวฑูรยประภะราชะแห่งสังโวกจะหมายถึงใคร แต่มันก็เป็นสิ่งหนึ่งที่ยืนยันได้ว่าที่บริเวณสังโวกมีศาสนสถานที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าไภษัชยคุรุ ซึ่งที่แหล่งโบราณ

---

[9] บัณฑิต ลิ่วชาญชัย, ศรีมโหสถจังหวัดปราจีนบุรี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2549), 104. เคยมีผู้สันนิษฐานว่าพระพุทธบาทที่สระมรกตเป็นพระวิษณุบาท เพราะไม่ปรากฏสัญลักษณ์มงคลร้อยแปดประการ เรื่องนี้ผู้เขียนคิดว่า พระพุทธบาทสมัยโปโลนนารุวะ ก็ไม่มีลายมงคลร้อยแปดประการ อีกทั้งคัมภีร์ที่กล่าวถึงมงคลร้อยแปดคือ คัมภีร์ชินาลังการฎีกา ก็เกิดขึ้นหลัง พ.ศ. 1700 ที่สำคัญจารึกเนินสระบัวที่เอ่ยถึงพระบาทนั้น ฉันท์ปณามพจน์ก็กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้า จึงไม่มีเหตุใดที่จะต้องคิดว่าเป็นวิษณุบาท

[10] J. Boisselier, **Le Cambodge** (Paris: Picard, 1966), 300.

[11] L. Candra, **Dictionary of Buddhist Iconography** Vol. II (New Delhi: International Academy of Indian Culture and Aditya Prakashan, 2000), 544-546.

สถานสระมรกตเป็นศาสนสถานประจำอโรคยศาลที่อุทิศถวายให้แก่พระพุทธเจ้าไภษัชยคุรุ ซึ่งทั้งนี้เพราะมีลักษณะแผนผังที่เหมือนกับศาสนาสถานประจำอโรคยศาลที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยังขุดประติมากรรมที่จะพบในศาสนสถานประจำอโรคยศาล นอกจากแหล่งโบราณคดีสระมรกตยังถือว่าเป็นศาสนสถานประจำอโรคยศาลที่อยู่ทางด้านทิศตะวันตกสุดของเมืองพระนครหลวงราชธานีพระเจ้าชัยวรรมันที่ 7[12]

ภาพที่ 6 ประติมากรรมบุคคลทรงนก พบในแหล่งโบราณคดีสระมรกต ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี โดยทั่วไปมักจะตีความว่าเป็นพระวัชรปาณีทรงครุฑ แต่ในความเห็นของผู้เขียนมองว่าไม่น่าใช่ แต่อย่างไรก็ตาม ประติมากรรมรูปดังกล่าวเป็นของที่กู่สันตารัตน์ และปรางค์พลสงคราม ซึ่งศาสนสถานทั้ง 2 แห่งต่างก็เป็นศาสนสถานประจำอโรคยศาล

ภาพที่ 5 พระพุทธบาทที่แหล่งโบราณคดีสระมรกต

[12] รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล,“อโรคยศาล: ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น”เมืองโบราณ 30, 3 2547, 36.

วีเรนทราธิปติวรรมัน

ปัจจุบันไม่ปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวกับประวัติของ “พระกมรเตงอัญศรีวีเรนทราธิปติวรรมัน” ที่ปรากฏนามในวัตถุสำริด หากแต่ศาสตราจารย์ ฌอง บวชเซอลิเยร์ เสนอว่าเป็นคนเดียวกันกับ พระกมรเตงอัญวีเรนทราธิปติวรรมันแห่งโฉกวกุลที่ปรากฏในจารึกโคปุระทิศใต้ของปราสาทพิมาย (พ.ศ. 1652) และที่ระเบียงภาพสลักขบวนกองทัพของพระเจ้าสูรยวรรมันที่ 2 ที่ปราสาทนครวัด[13]

ในประเด็นนี้ผู้เขียนเห็นว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะ

1. ถ้านับจากศักราชที่ปรากฏในจารึกโคปุระปราสาทพิมายจนถึงการอุทิศไทยธรรมให้แก่รูปเคารพนามว่า “กรมเตง ชคต วีเรศวร” ท่านย่อมต้องมีอายุมากกว่า 90 ปี

2. จากภาพสลักด้านทิศใต้ปีกตะวันตกที่ปราสาทนครวัด โบส (F.D.K. Bosch) นักโบราณคดีชาวเนเธอแลนด์ได้เสนอว่าสลักขึ้นเมื่อพระเจ้าสูรยวรรมันที่ 2 สิ้นพระชนม์ เพราะออกพระนามหลังสิ้นพระชนม์ของพระองค์[14] ดังนั้นพระกมรเตงอัญวีเรนทราธิปติวรรมันแห่งโฉกวกุลก็น่าที่จะถึงแก่กรรมเช่นเดียวกัน

3. ข้อความจารึกขนาดสั้นที่ปราสาทบายน หมายเลขที่ 20 ได้กล่าวถึงการสถาปนาประติมากรรมสนององค์พระกมรเตง อัญ ศรีวีเรนทราธิปติวรรมันทางห้องด้านทิศใต้คู่กับประติมากรรมสนององค์พระกมรเตง อัญ ศรีธรณีนทรวรรมัน ซึ่งศาสตราจารย์ จอร์ช เซแดสเสนอว่า พระกรมเตง อัญ ศรีวีเรนทราธิปติวรรมันในที่นี้ คือ พระกรมเตง อัญ ศรีวีเรนทราธิปติวรรมัน

---

[13] ฌอง บวสเซอลิเยร์, “บันทึกเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาทที่วัดสระมรกต อำเภอโคกปีป จังหวัดปราจีนบุรี” ชำแหละประวัติศาสตร์และโบราณคดีของกรมศิลปากร, 77.

[14] F.D.K. Bosch, “Le Temple d’Angkor” **BEFEO**, XXXII 1932, 14-16.

ภาพที่ 7 ภาพสลักพระกมรเตงอัญศรีวีเรนทราธิปติวรรมันแห่งโฉกวกุลในขบวนแห่พระเจ้าสูรยวรรมันที่ 2 ที่ระเบียงคดชั้นที่ 3 ด้านทิศใต้ปีกตะวันตก ปราสาทนครวัด บริเวณรอยดำในรูปคือจารึกที่ระบุว่ารูปดังกล่าวคือท่าน

ภาพที่ 8 รายละเอียดของจารึกอ่านว่า “๏ วฺระ กมฺรเตงฺ อญฺ ศฺรีวีเรนฺทฺราธิปติวรฺมฺมโฉกวกุล ๏”

แห่งโฉกวกุล[15] แต่อย่างไรก็ตาม แบร์นาต์ ฟิลิปป์ โกรส์ลิเยร์ เสนอว่า อาจจะเป็นพระกรมเตง อัญ ศรีวีเรนทราธิปติวรรมันแห่งอเสา ก็ได้[16]

ถึงแม้ว่าพระรูปพระกมรเตง อัญ ศรีวีเรนทราธิปติวรรมันจะหมายถึงใครตามอย่างที่ ศาสตราจารย์ จอร์ช เซแดส กับ แบร์นาต์ ฟิลิปป์ โกรส์ลิเยร์ เสนอ แต่เราก็ไม่ควรตัดพระกมรเตง อัญ ศรีวีเรนทราธิปติวรรมันที่กัลปนาของให้วีเรศวรที่สังโวกไป เพราะถ้ารูปสนองพระองค์ดังกล่าวหมายถึงพระเจ้าธรณินทรวรรมันที่ 2 พระบิดาพระเจ้าชัยวรรมันที่ 7 รูปสนององค์ที่ตั้งคู่กันก็มีสิทธิเป็นรูปพระกมรเตง อัญ ศรีวีเรนทราธิปติวรรมันที่กัลปนาของให้แก่สังโวกก็ได้ อีกทั้งถ้าเป็นพระกรมเตง อัญ ศรีวีเรนทราธิปติวรรมันแห่งโฉกวกุลจริง เหตุจึงไม่ระบุนาม “โฉกวกุล” ไว้ข้างท้าย เหมือนอย่างจารึกที่โคปุระปราสาทพิมายและที่ที่ระเบียงคดปราสาทนครวัด

อนึ่งพระกมรเตงอัญศรีวีเรนทราธิปติวรรมันที่ถวายของให้แก่รูปเคารพที่สังโวกจะเป็นผู้ครองสังโวกหรือไม่ เรื่องนี้เป็นสิ่งที่ตอบได้ลำบาก ถึงแม้ว่าวัตถุสำริดที่ท่านอุทิศได้ขุดพบที่เมืองศรีมโหสถก็ตาม หรืออาจจะเป็นเพราะท่านมีความศรัทธาเป็นส่วนบุคคล หากแต่พิจารณาชื่อตำแหน่งพระกมรเตงอัญศรีวีเรนทราธิปติวรรมันก็สะท้อนให้เห็นว่าท่านเป็นบุคคลสำคัญในราชสำนักครั้งนั้น

วีเรศวรที่สังโวก

ส่วนรูปเคารพที่ทรงนามว่า “กมรเตงชคตศรีวีเรศวร” ที่พระกมรเตงอัญศรีวีเรนทราธิปติวรรมันส่งของมากัลปนานั้นจะหมายถึงรูปเคารพใดสันนิษฐานว่าน่าที่จะเป็นศิวลึงค์ศักดิ์สิทธิ์ของสังโวก ซึ่งกมลเศวร ภัตตาจารย์ (Kamaleswar Bhattacharya) ได้เคยกล่าวว่า วีเรศวรเป็นชื่อศิวลึงค์มี

---

[15] G. Coedés, “Études Cambodgiennes IX: La date du Bayon”, p. 109-110.; TS. Maxwell, The short inscriptions of the Bayon and contemporary temples”, 123.

[16] B. P. Groslier, **Inscriptions du Bayon** (Paris: EFEO, 1973), 190-191 .

ปรากฏในคัมภีร์สกันธปุราณะ ว่าเป็นสิทธลิงค์หนึ่งใน 14 องค์ ที่เมืองพาราณสี[17] นอกจากนี้ในจารึกพูหู (Phu-hu'u) (K.9) พบที่บริเวณปากน้ำโขง ระบุปีมหาศักราช 561 (พ.ศ. 1182) ก็มีการถึงศิวลึงค์ที่ทรงนาม "วีเรศวร"[18]

แต่อย่างไรก็ตามผู้เขียนคิดว่าศิวลึงค์ที่ทรงนามว่า "วีเรศวร" ในจารึกพูหู ไม่ได้เป็นองค์เดียวกันกับที่พระกมรเตงอัญศรีวีเรนทราธิปติวรรมันทรงกัลปนาของให้ ทั้งนี้เพราะสถานที่พบจารึกพูหูกับวัตถุสำริดพบห่างไกลกันมาก อีกทั้งอายุเวลาของจารึกทั้ง 2 หลักก็ห่างกัน 500 กว่าปี

อนึ่งในจารึกหมายเลขที่ 30 ที่ปราสาทบายมีการกล่าวถึง กมรเตงชคตวีเรศวร[19] ซึ่งยากที่จะตอบว่าใช่วีเรศวรที่สังโวก ทั้งนี้เพราะถ้าเป็นวีเรศวรที่สังโวกจริง เหตุใดจึงไม่ระบุเหมือนกับพระบาทสังโวก

แต่เนื่องจากศิวลึงค์ที่พบในเมืองศรีมโหสถมีอยู่ 3 องค์[20] ดังนั้นการที่จะสรุปว่าศิวลึงค์องค์ใดคือ วีเรศวรจึงเป็นไปได้ยาก

อวัธยปุระ

ส่วนเมืองอวัธยปุระนอกจากจารึกบนกรอบคันฉ่องแล้ว ยังปรากฏจารึกโคปุระปราสาทเขาพระวิหาร (K.380) ระบุปีมหาศักราช 960 (พ.ศ. 1581) ได้กล่าวถึงพระกมรเตงอัญศรีราชปติวรรมันผู้เป็นหลานของพระกมรเตงอัญศรีราชปติวรรมันผู้เฒ่าแห่งอวัธยปุระ[21] และในฉันท์บทที่ 12 ด้านที่ 2 ของจารึกวัดพระโงก (K.289) พบที่โบราณใกล้กับปราสาทบายน ปรากฏ

---

17 K.Bhattacharya, **Le Religions Brahmaniques dans l'Ancien Cambodge**, (Paris: EFEO, 1961), 54.

18 G.Coedés, **Inscriptions du Cambodge**, tome V (Paris: EFEO, 1953), 35-38.

19 G.Coedés, "Études Cambodgiennes IX: La date du Bayon", 107.; TS. Maxwell, The short inscriptions of the Bayon and contemporary temples", 124.

20 พีรพน พิสณุพงศ์, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535), 43.

21 G.Coedés, **Inscriptions du Cambodge**, tome VI, 262.

มหาศักราช 988 (พ.ศ. 1609) กล่าวถึงเจ้าเมืองอวัธยปุระ[22] ซึ่งจารึกทั้ง 2 หลักนี้ก็ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับที่ตั้งเมืองอวัธยปุระได้

ตามความเห็นของผู้เขียนคิดว่า เมืองอวัธยปุระที่ปรากฏบนกรอบคันฉ่องสำริดก็อาจจะเป็นสถานที่แห่งเดียวกับสังโวกได้เพราะ

1. อวัธยปุระเป็นที่ชื่อภาษาสันสกฤต ส่วนสังโวกเป็นชื่อในภาษาเขมรโบราณ ทั้งนี้เพราะมีจารึกกล่าวถึง อโรคยศาลที่อวัธยปุระ และที่กล่าวถึงสังโวก พบในสถานที่เดียวกัน อีกทั้งปีศักราชที่พระเจ้าชัยวรรมันที่ 7 อุทิศก็ปีเดียวกัน[23] และในบางครั้งที่เราจะพบว่า ชื่อสถานที่ในจารึกของวัฒนธรรมทะเลสาบเขมรที่ชื่อในภาษาเขมรเป็นคนละความหมายกับชื่อในสันสกฤต ดังกรณีที่ โกรส์ลิเยร์ ตีความว่า ศรีตรีภุวนเทวะแห่ง ตระเลียง หรือ ตรีภุวนมเหศวรแห่งสตุก ถกุ ที่ใดที่หนึ่ง คือ เทพเจ้าที่ปราสาทบันทายสรี[24] ซึ่งปราสาทบันทายสรีมีชื่อในภาษาสันสกฤตว่า อิศวรปุระ

2. เนื่องจากวัตถุสำริดเหล่านี้มีขนาดที่ไม่ใหญ่มากนัก จึงเกิดข้อกังขาว่า จะมั่นใจได้อย่างไรว่ากรอบคันฉ่องสำริดที่มีจารึกกล่าวถึง อโรคยศาลที่อวัธยปุระไม่ได้ถูกเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น ซึ่งผิดกับกรอบคันฉ่องสำริดที่ได้จากปราสาทโคกงิ้ว โดยที่ปราสาทแห่งนี้ก็เป็นศาสนสถานประจำอโรคยศาล จึงชวนให้คิดว่า ปราสาทโคกงิ้วคืออโรคยศาลแห่งวีเรนทรปุระ[25]

---

[22] A. Barth, **Inscriptions Sanscrites du Cambodge** (Paris: l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 1885), 149-150.

[23] จารึกที่ปักอยู่ในศาสนสถานประจำอโรคยศาล กล่าวตรงกันว่าพระเจ้าชัยวรรมันที่ 7 สถาปนาอโรคยศาลในปี มหาศักราช 1108 (พ.ศ. 1729) แต่เหตุใดของที่ส่งมาถวายอโรคยศาลที่สังโวกและ อวัธยปุระ จึงมหาศักราช 1115 (พ.ศ. 1736) หรืออาจจะเป็นเพราะอโรคยศาลแห่งนี้ได้เปิดใช้เป็นทางการ

[24] B. P. Groslier, **Inscriptions du Bayon**, 186.

[25] กรมศิลปากร, โครงการและรายงานการสำรวจและการขุดแต่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคที่ 1 พ.ศ.2502 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,2503), 36 .; G. Coedés, **Inscriptions du Cambodge**, tome VII (Paris: EFEO, 1964), 154.

ถ้าเราตัดกรณีเกิดการผิดพลาดในการนำของไทยธรรมมาส่งผิดที่ตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยวรรมันที่ 7 จากข้อมูลที่มีอยู่ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2556) ในรอบรัศมี 30 กิโลเมตรของสระมรกตก็ไม่พบอโรคยศาลแต่ประการใด แล้วกรอบคันฉ่องสำริดจะนำมาจากที่ใด

อย่างไรก็ตามเนื่องจากภาชนะสำริดบางชิ้นปรากฏชัดว่าเป็นของที่อุทิศถวายแก่ศาสนสถานประจำอโรคยศาล แต่กลับมาขุดค้นพบในโบราณสถานที่ 11 ของเมืองศรีมโหสถ ถ้าตัดกรณีที่มีการส่งผิดพลาดในครั้งพระเจ้าชัยวรรมันที่ 7 จึงอาจจะเป็นไปได้ว่า เมื่อศาสนสถานที่สระมรกตหมดความสำคัญลงจึงได้มีการนำสิ่งที่ที่สำคัญมาเก็บรักษาที่โบราณสถานหมายเลขที่ 11

อนึ่งรูปเคารพศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏในจารึกปราสาทบายน มี 3 นาม คือ กรมเตงชคตพระบาทสังโวก กมรเตง ชคต ต ศักติ สังโวก และ กรมเตง ชคต ศรีไภษัชยไวฑูรยประภะราชะสังโวก ซึ่ง 2 ใน 3 นั้น สามารถที่จะตีความว่าหมายถึงรูปเคารพใด หากแต่รูปเคารพที่มีนามว่า “กมรเตง ชคต ต ศักติ สังโวก” จะหมายถึงใครยังจำเป็นที่จะต้องศึกษากันต่อไป อย่างไรคำว่า “ศักติ” ทำให้เรานึกถึงรูปเคารพที่เป็นเทวี

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร .**โครงการและรายงานการสำรวจและการขุดแต่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ** ภาคที่ 1 พ.ศ.2502 กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2503.

_____. **จารึกในประเทศไทย** เล่ม 4 กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2528.

ฌอง บวสเซอลิเยร์. "บันทึกเกี่ยวกับรอยพระพุทธบาทที่วัดสระมรกต อำเภอโคกปีป จังหวัดปราจีนบุรี" ชำแหละประวัติศาสตร์และโบราณคดีของกรมศิลปากร, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล กรุงเทพฯ: มติชน, 2531, 66-78.

บรรจบ เทียมทัด และนิคม มูสิกะคามะ. **โบราณคดีเมืองปราจีนบุรี** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2514.

บัณฑิต ลิ่วชาญชัย. **ศรีมโหสถจังหวัดปราจีนบุรี** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2549.

พีรพน พิสณุพงศ์. **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535.

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล."อโรคยศาล: ความรู้ทั่วไปและข้อสังเกตเบื้องต้น"**เมืองโบราณ** 30, 3 2547, 15-54.

Barth, A. **Inscriptions Sanscrites du Cambodge** Paris: l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres , 1885.

Bhattacharya, K.**Le Religions Brahmaniques dans l'Ancien Cambodge**, Paris: EFEO, 1961.

Boisselier, J . **Le Cambodge** Paris: Picard, 1966.

_____. "Travaux de la Mission arche'ologique Français en Thailande (juillet-novembre 1966)", **Arts Asiatique**, XXV, 1972, 45-48

Bosch, F.D.K. "Le Temple d'Angkor" **BEFEO**, XXXII 1932, 7-21.

Candra, L. **Dictionary of Buddhist Iconography** Vol. II New Delhi: International Academy of Indian Culture and Aditya Prakashan, 2000.

Coedés, G. "Études Cambodgiennes IX: La date du Bayon" BEFEO, XXVII 1928, 81-113.

_____. **Inscriptions du Cambodge**, tome III Hanoi: EFEO, 1951.

_____. **Inscriptions du Cambodge**, tome V Paris: EFEO, 1953.

_____.**Inscriptions du Cambodge**, tome VI Paris: EFEO, 1954.

_____. **Inscriptions du Cambodge** , tome VII Paris: EFEO, 1964.

Groslier, B. P. **Inscriptions du Bayon** Paris: EFEO,1973.

Maxwell, TS. "The short inscriptions of the Bayon and contemporary temples" **Bayon: New perspectives** Bangkok: River Books, 2007. 122-135.

Pou, S. **Dictionnaire Vieux Khmer-Français-Anglais** Paris: Centre de Documentation et de Recherche sur la Civilisation Khmère, 1992.